

ปรัชญาสังคมศาสตร์และกระบวนการค้น ในการแสวงหาความรู้

ดร. พิชาย รัตนดิลก ณ ภูเก็ต*

บทคัดย่อ

เป้าหมายของบทความนี้คือ การอธิบายปรัชญาสังคมศาสตร์ในประเด็นที่เป็นรากฐานทางด้านทฤษฎี ญาณวิทยา และวิธีวิทยา รวมทั้งแสดงให้เห็นถึงกระบวนการค้นคว้าที่นักวิชาการใช้ในการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมซึ่งมี 3 กระบวนการหลักที่ใช้ในการแสวงหาความรู้ ประกอบด้วย ธรรมชาตินิยม การตีความ และทฤษฎีวิพากษ์

คำสำคัญ: ปรัชญาสังคมศาสตร์, กระบวนการค้น, การแสวงหาความรู้

Abstract

The goal of this article was to explain philosophy of social science in terms of ontology, epistemology, and methodology foundations as well as paradigms which academics employed for studying social phenomena. There were three paradigms of social inquiry including naturalism, interpretivism and critical theory.

Keywords: philosophy of social science, paradigms, social inquiry

บทนำ

การศึกษาทางสังคมศาสตร์มีความสำคัญและจำเป็นที่ต้องทำความเข้าใจกับปรัชญาพื้นฐานของศาสตร์เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับเรื่องที่ศึกษา อันนำไปสู่การนำเสนอผลงานวิจัยที่กระจ่างชัดเจนมีความเชื่อมโยงกลมกลืนสอดประสานกัน และสามารถนำไปอภิปราย อรรถาธิบาย

* รองศาสตราจารย์ คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์

กับงานวิจัยอื่นๆ ได้อย่างเหมาะสม ปรัชญาของสังคมศาสตร์จะเผยเปิดให้ทราบถึงฐานคติหรือความเชื่อ แกนกลางอันเป็นรากฐานของงานวิจัย ทำให้ทราบถึงเหตุผลในการเลือกโจทย์หรือคำถามการวิจัย การใช้ระเบียบวิธีในการวิจัย การเลือกหน่วยในการวิเคราะห์และแหล่งข้อมูล การเลือกวิธีการรวบรวมและ วิเคราะห์ข้อมูล

พื้นฐานปรัชญาของสังคมศาสตร์มีเรื่องสำคัญสามเรื่องที่จะต้องทำความเข้าใจคือ ภาววิทยา (Ontology) ญาณวิทยา (epistemology) และวิธีวิทยา (methodology)

ภาววิทยาเป็นการศึกษาเกี่ยวกับความมีอยู่จริง หรือสภาวะการดำรงอยู่จริงของสรรพสิ่ง และธรรมชาติของสิ่งที่เป็นจริง คำถามทางภาววิทยาที่สำคัญคือ ธรรมชาติของความจริงหรือสิ่งที่มีอยู่คืออะไร เงื่อนไขของการเกิดขึ้นและดำรงอยู่ของสิ่งนั้นคืออะไร และความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบของสิ่งนั้นเป็นอย่างไร กล่าวอย่างสั้นๆ ภาววิทยาของปรากฏการณ์ทางสังคมคือ ความเป็นจริงทางสังคมที่เราศึกษาอยู่นั้นเอง ตัวอย่างเช่น หากเราศึกษาโครงสร้างสังคม คำถามคือ โครงสร้างสังคมดำรงอยู่จริงหรือไม่ หากดำรงอยู่จริงมีองค์ประกอบอะไรบ้าง โครงสร้างสังคมมีกี่ประเภทแต่ละประเภทมีคุณสมบัติอะไรบ้าง เงื่อนไขการเกิดโครงสร้างสังคมในภาพรวมและในแต่ละประเภทคืออะไร องค์ประกอบที่อยู่ในโครงสร้างสังคมมีปฏิสัมพันธ์กันอย่างไร หรือ หากเราศึกษาพฤติกรรมกรรมกรรมมีเพศสัมพันธ์ของกลุ่มวัยรุ่น คำถามคือ วัยรุ่นมีเพศสัมพันธ์กันจริงหรือไม่ หากมีจริงแบบแผนของการมีเพศสัมพันธ์คืออะไรบ้าง มีปัจจัยอะไรบ้างที่ทำให้วัยรุ่นมีเพศสัมพันธ์ การมีเพศสัมพันธ์ของวัยรุ่นมีนัยทางสังคมอย่างไรและนำไปสู่อะไร

ญาณวิทยาเป็นความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ที่ศึกษากับตัวผู้ศึกษา และยังเป็นการศึกษาความรู้ (knowledge) และ “ความเชื่อที่ได้รับการพิสูจน์ว่าถูกต้อง” (justified belief) ในการศึกษาความรู้ คำถามทางญาณวิทยาที่สำคัญได้แก่ อะไรคือเงื่อนไขที่จำเป็นและเพียงพอของความรู้ อะไรคือแหล่งของความรู้ อะไรคือโครงสร้างและข้อจำกัดของความรู้ ในการศึกษา “ความเชื่อที่ได้รับการพิสูจน์ว่าถูกต้อง” คำถามที่สำคัญคือ มนุษย์เข้าใจแก่นแท้ของการใช้เหตุผลเพื่อสร้างฐานความชอบธรรม (justification) อย่างไร อะไรคือสิ่งที่พิสูจน์ว่าความเชื่อมีความถูกต้องชอบธรรม การใช้เหตุผลเพื่อสร้างฐานความชอบธรรมเป็นสิ่งที่อยู่ภายในจิตหรืออยู่นอกจิตของมนุษย์ กล่าวอย่างกว้างๆ ญาณวิทยาเป็นเรื่องเกี่ยวกับประเด็นการสร้างและการกระจายของความรู้ในสาขาวิชาที่ศึกษา Steup (2010) เสนอหลักการทางญาณวิทยาสี่เรื่องหลักดังนี้

1) การใช้เหตุผลเพื่อสร้างฐานความชอบธรรม (justification) ซึ่งมีสองประเด็นที่มีการถกเถียงกันในทางวิชาการคือ ประเด็นแรกคือ การถกเถียงระหว่าง การตัดสินความชอบธรรมของความเชื่อจากกรณีธรรม หรือหน้าที่ที่พึงทำ (deontological justification) เช่น เมื่อสุนทรภู่ถามสุนทรีย์ด้วยคำถามหนึ่ง (เช่นถามอายุ) และสุนทรีย์โกหก สุนทรีย์มีความชอบธรรมในการโกหกหรือไม่ ดรูณิคิด ว่าสุนทรีย์มีความชอบธรรม เพราะคำถามของสุนทรไม่เหมาะสม คำตอบไม่เกี่ยวข้องอันใดกับสุนทรเลย ทั้งนี้ดรูณิคิด ว่า สุนทรีย์ไม่มีหน้าที่ใดที่ต้องละเว้นจากการโกหกนั่นเอง กับความเป็นไปได้ที่

เหมาะสม (proper probabilification) ซึ่งหมายความว่าสิ่งใดที่มีความชอบธรรมต้องมีความเป็นไปได้ที่เหมาะสมทั้งในทางหลักฐานและความเที่ยง (reliability) ที่ใช้ในการตัดสินความชอบธรรม

ประเด็นที่สองเป็นการถกเถียงเกี่ยวกับ การตัดสินความชอบธรรมของความเชื่อมาจากภายในจิตของมนุษย์ หรือภายนอกจิตใฝ่มนุษย์ ฝ่ายที่ระบุว่าสิ่งที่สร้างความชอบธรรมมาจากภายในเป็นเพราะเชื่อสถานะทางจิตเป็นสิ่งที่กำหนดว่าเรื่องใดชอบธรรมหรือไม่ ส่วนกลุ่มที่ระบุว่าความชอบธรรมมาจากภายนอกจิตใฝ่เพราะเห็นว่าสิ่งใดที่จะมีความชอบธรรมต้องมีกระบวนการที่น่าเชื่อถือและมีลักษณะของความเป็นไปได้เชิงวัตถุวิสัย (Objective probability)

2) โครงสร้างของความรู้และการตัดสินความชอบธรรมมีสองประเด็นหลักคือ โครงสร้างแบบพื้นฐานนิยม (foundationalism) และ แบบความสอดคล้องกลมกลืนนิยม (coherencies) โครงสร้างแบบพื้นฐานนิยม มองว่าความเชื่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นจริงด้วยตัวของมันเองโดยไม่ต้องอ้างอิงถึงสิ่งอื่น (doxastic basicity) คล้ายกับรากฐานของตัวตึกที่มีโครงสร้างรากฐานรองรับโครงสร้างส่วนบน โครงสร้างแบบพื้นฐานนิยมมีสองประเภทคือ พื้นฐานนิยมเชิงเอกสิทธิ์ (privilege foundationalism) และ พื้นฐานนิยมเชิงประสบการณ์ (experiential foundationalism) ความมีพื้นฐานนิยมเชิงเอกสิทธิ์คือความเชื่อที่ยอมรับว่ามีความถูกต้องชอบธรรมจากตัวของสิ่งนั้นเอง โดยที่ไม่มีสิ่งอื่นสามารถทำให้ความเชื่อนั้นผิดพลาด ถูกตั้งข้อสงสัย หรือแก้ไขได้ ส่วนพื้นฐานนิยมเชิงประสบการณ์ เป็นความเชื่อที่ยอมรับว่ามีความถูกต้องชอบธรรมจากสถานะทางจิตของผู้รับรู้อันมาจากประสบการณ์และการรับรู้ที่สังเกตเห็น

ส่วนความสอดคล้องกลมกลืนนิยม (coherentism) มองว่าความรู้และการตัดสินความชอบธรรมมีลักษณะคล้ายเครือข่ายซึ่งความเข้มแข็งของอาณาบริเวณหนึ่งขึ้นอยู่กับความแข็งแกร่งของบริบทที่โอบรอบมันเอาไว้ ความสอดคล้องกลมกลืนนิยม มีสองลักษณะคือ ความสอดคล้องกลมกลืนเชิงการอธิบาย (explanatory coherence) ซึ่งตัดสินความชอบธรรมโดยอนุมานถึงการอธิบายที่ดีที่สุดต่อสิ่งนั้น และความสอดคล้องกลมกลืนเชิงความเที่ยงหรือความน่าเชื่อถือ (reliability coherence) ซึ่งตัดสินความเชื่อใดมีความชอบธรรมเพราะความเชื่อนั้นมีความน่าเชื่อถือ

3) แหล่งของความรู้และการตัดสินความชอบธรรมมีห้าแหล่งคือ การรับรู้ (perception) ซึ่งประกอบด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า การทบทวนความคิดหรือความรู้สึกตนเอง (introspection) เป็นความสามารถในการตรวจสอบจิตของตนเองโดยละเอียด รู้สภาวะอารมณ์ต่างๆ ของตนเอง ความจำ (memory) เป็นความสามารถในการดึงหรือเรียกความรู้หรือประสบการณ์ในอดีตมาใช้ เหตุผล (reason) เป็นความสามารถในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์เชิงสาเหตุของสรรพสิ่ง และการพิสูจน์หลักฐาน (testimony) เป็นความสามารถในการนำเสนอหลักฐานเพื่อใช้ในการตัดสินความชอบธรรม

4) ข้อจำกัดของความรู้และการตัดสินความชอบธรรม กรณีนี้ นักกังขาคติ (skeptics) เชื่อว่าความจำกัดของสิ่งที่มนุษย์รู้มีมากกว่าสิ่งที่มนุษย์คิดว่าตนเองรู้ หลายครั้งมนุษย์คิดว่ารู้ แต่แท้ที่จริงแล้วหาได้รู้อย่างที่คิดไม่ ดังนั้นจึงเป็นเรื่องสำคัญที่มนุษย์จำเป็นต้องความแสวงหาความรู้ด้วยความสงสัยอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง

โดยพื้นฐานแล้วภววิทยาจะต้องมาก่อนญาณวิทยา ความคิดของนักปรัชญาดั้งเดิมนั้นภววิทยากับญาณวิทยาเป็นสิ่งที่แยกจากกันแต่มีความเชื่อมโยงกัน อย่างไรก็ตามในปัจจุบันมีนักปรัชญาของสังคมศาสตร์บางสำนักได้บูรณาการภววิทยากับญาณวิทยาเข้าด้วยกัน กล่าวโดยทั่วไปในการวิจัยหรือการแสวงหาความรู้ทางสังคม ผู้ศึกษาควรจุดยืนทาง “ภววิทยา” กับ “ญาณวิทยา” ที่ความสอดคล้องกันเพื่อสร้างความกลมกลืนและความคงเส้นคงวาในการวิเคราะห์ การอภิปรายและตีความ การศึกษาหรือวิจัยใดๆ ทางสังคมศาสตร์ไม่ว่าจะรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม ผู้ศึกษาแสวงหาความรู้ภายใต้จุดยืนทางภววิทยาอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ หากผู้ศึกษาไม่มีความตระหนักและไม่สำนึกว่าตนเองศึกษาภายใต้จุดยืนภววิทยาแบบใด อาจนำไปสู่การสร้างควมสับสนในการเลือกญาณวิทยาและวิธีวิทยาในการศึกษา และเกิดสภาวะของการเข้ากันไม่ได้ในเชิงตรรกะหรือความไม่สมเหตุสมผลของการศึกษา (Grix, 2004:60-61)

วิธีวิทยา เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับตรรกะของการแสวงหาความรู้ในศาสตร์ โดยเฉพาะการตรวจสอบศักยภาพและข้อจำกัดของเทคนิคหรือกระบวนการศึกษา (Grix, 2004:32) หรือ ระเบียบวิธีที่นักวิชาการในแต่ละสาขาใช้แสวงหาความรู้ (Guba & Lincoln, 1994:108-109) เช่น วิธีการตั้งคำถามการวิจัย วิธีการหาหลักฐานข้อมูล และวิธีการวิเคราะห์ข้อมูล วิธีวิทยาในศาสตร์มี 4 ประเภทหลักคือ การทดลองแบบควบคุม(experiment and manipulation) การทดลองแบบควบคุมที่ได้รับการดัดแปลง (modified experiment and manipulation) วิชาวิธีและการสนทนา(dialectic and dialogue) และอรรถปริวรรตและวิชาวิธี(hermeneutic and dialectic)

จุดยืนทางภววิทยา (Ontology)

Guba & Lincoln (1994:108-117) จำแนกจุดยืนทางภววิทยาออกเป็น 4 ประเภทคือ 1) สัจนิยม(realism) หรือโดยทั่วไปเรียกว่า สัจนิยมบริสุทธิ์ (naïve realism) 2) สัจนิยมเชิงวิพากษ์ (critical realism) 3) สัจนิยมเชิงประวัติศาสตร์ (historical realism) และ 4) ลัมพัทธนิยม (relativism)

1) สัจนิยมบริสุทธิ์เชื่อว่าความเป็นจริงดำรงอยู่และสามารถเข้าใจได้ เพราะความเป็นจริงถูกขับเคลื่อนจากกฎและกลไกธรรมชาติที่ไม่เคยเปลี่ยนแปลง ความรู้ที่สรรพสิ่งเป็นอะไรได้รับการสรุปให้อยู่ในรูปของกฎทั่วไปหรือ “สามัญการ” (generalizations) ที่ไม่ขึ้นกับกาล (time) สถานที่ (space) และบริบท (context) ไต่หังสิ้น ความรู้บางอย่างอยู่ในรูปของ “กฎของเหตุ-ผล” (cause - effect laws) ลักษณะพื้นฐานของความเป็นจริงสามารถลดรูป (reductionism) หรือนิรนัยจากหลักการแนวคิดนามธรรมลงไปสู่รูปธรรมที่สามารถวัดได้ และเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดมาแล้ว(determinism) ความเป็นจริงทางสังคมจึงเป็นความเป็นจริงเชิงภววิสัย (objective reality) ที่อยู่นอกเหนือหรือแยกจากตัวมนุษย์และไม่ขึ้นอยู่กับบริบทของสังคม

2) สัจนิยมเชิงวิพากษ์เชื่อว่า ความเป็นจริงดำรงอยู่ แต่เราเข้าใจได้ไม่สมบูรณ์เพราะว่ามนุษย์มีกลไกปัญญาทางปัญญาที่มีข้อบกพร่อง และลักษณะพื้นฐานของปรากฏการณ์สังคมก็มีธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลง และมนุษย์ไม่อาจควบคุมได้ การศึกษาความเป็นจริงจะต้องมีการตรวจสอบอย่างกว้างขวางที่สุดเพื่อช่วยให้เข้าใจและเข้าถึงความเป็นจริงให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

3) สัจนิยมเชิงประวัติศาสตร์ เชื่อว่าความเป็นจริงเป็นสิ่งที่เข้าใจได้ซึ่งมนุษย์ได้สร้างขึ้นมา เมื่อเวลาผ่านไปความเป็นจริงดังกล่าวก็ถูกปรับเปลี่ยน อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของปัจจัยด้านสังคม การเมือง วัฒนธรรม เศรษฐกิจ เชื้อชาติ และเพศสภาพ และในช่วงระยะเวลาหนึ่งๆทางประวัติศาสตร์ ความเป็นจริงทางสังคมชุดหนึ่งๆได้ตกผลึกกลายเป็นองค์ประกอบของโครงสร้างสังคม ซึ่งดำรงอยู่จริง ดูจกัว่าเป็นธรรมชาติและมีการเปลี่ยนแปลงน้อยจนแทบไม่อาจสังเกตพบได้ในช่วงอายุของมนุษย์ เช่น ในสังคมยุคศักดินา โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะเจ้าที่ดินกับไพร่ตกลึกและดำรงอยู่ในเวลายาวนานหลายร้อยปี จนในช่วงชีวิตของมนุษย์อาจไม่สามารถเห็นความเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างดังกล่าว และอาจไม่สามารถจินตนาการได้ถึงโครงสร้างสังคมในรูปแบบอื่น (เช่น โครงสร้างสังคมแบบทุนนิยมในปัจจุบัน) ดังนั้นโครงสร้างสังคมจึงเป็นสิ่งที่เป็น "ความจริง" และดำรงอยู่จริง ในช่วงระยะเวลาที่ยาวนานในประวัติศาสตร์ของมนุษย์

4) สัมพัทธนิยม เชื่อว่า ความเป็นจริงมีความหลากหลาย มนุษย์สามารถเข้าใจความเป็นจริงในรูปแบบของความหลากหลายได้ ความเป็นจริงเกิดจากการสร้างของจิตที่ไม่อาจจับต้องได้ อันมีพื้นฐานจากประสบการณ์ของมนุษย์และสังคม ความเป็นจริงมีความเป็นท้องถิ่นและลักษณะเฉพาะตัว ไม่มีลักษณะของความเป็นสามัญการ (แม้ว่าอาจมีองค์ประกอบร่วมของปัจเจกบุคคลและวัฒนธรรมได้) และรูปแบบและเนื้อหาของความเป็นจริงชุดใดชุดหนึ่ง ขึ้นอยู่กับการสรรสร้างของปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มที่ประดิษฐ์มันขึ้นมา บริบททางสังคมจึงมีบทบาทสำคัญในการสร้างความเป็นจริง กล่าวโดยสรุปความเป็นจริงทางสังคมเป็นสิ่งที่จิตและปัญญาของมนุษย์สร้างขึ้นมา และอาจเปลี่ยนแปลงได้เมื่อผู้สร้างมีข้อมูลข่าวสาร ประสบการณ์ และมีระบบความคิดที่ซับซ้อนเพิ่มขึ้น

จุดยืนทางญาณวิทยา (Epistemology)

จุดยืนทางญาณวิทยาในการเข้าถึงความเป็นจริงทางสังคมมีสามแนวทางหลักคือ 1) ญาณวิทยาแบบปฏิฐานนิยม (positivism) ซึ่งมีฐานคิดในการเข้าถึงความจริงในลักษณะทวิลักษณ์ (dualism) และเป็นภาววิสัย (objectivity) 2) ญาณวิทยาแบบทัศนพิสัยนิยม (perspectivism) ซึ่งมีฐานคิดว่าความเป็นจริงหรือความรู้เกิดภายใต้ฐานคติและกรอบความคิดที่กำหนดตามล่งหน้าของผู้ศึกษา (Fay, 1996:72) และ 3) ญาณวิทยาแบบสัมพัทธนิยม (relativism) มีฐานคิดว่าผู้ศึกษาและสิ่งที่ถูกศึกษามีการแลกเปลี่ยน (transaction) ซึ่งกันและกัน และอัตวิสัย (subjectivist) ของผู้ศึกษาเข้ามาเกี่ยวข้องกับสิ่งที่ศึกษาอย่างไม่สามารถแยกออกจากกันได้ (Guba & Lincoln, 1994:109)

ญาณวิทยาแบบปฏิฐานนิยม มีฐานคติเกี่ยวกับทวิลักษณ์ (dualism) และ ภาววิสัย (objectivity) ระหว่างผู้ศึกษาและสิ่งที่ศึกษา โดยยืนยันว่าผู้ศึกษาและวัตถุหรือสิ่งที่ถูกศึกษาต้องเป็นอิสระจากกัน ผู้ศึกษาจะต้องมีความสามารถในการศึกษาโดยไม่เข้าไปแทรกแซงปรากฏการณ์สิ่งที่ตนเองศึกษา และจะต้องไม่ให้สิ่งที่ตนเองศึกษามีอิทธิพลต่อตนเอง โดยนัยนี้ผู้ศึกษาจึงต้องไม่นำค่านิยมของตนเองเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งที่ศึกษาหรือจะต้องปลอดจากค่านิยม (value free) เช่นการศึกษาพฤติกรรมการทำงาน ผู้ศึกษาสังเกตการทำงานของหน่วยที่ศึกษาและบันทึกตามที่สังเกตเห็นได้ โดยไม่นำค่านิยมของตนเองเกี่ยวกับความชอบหรือไม่ชอบของพฤติกรรมนั้น หรือความชอบหรือไม่ชอบต่อกลุ่มเป้าหมายที่ศึกษาเข้าไปเกี่ยวข้องกับการศึกษา

เมื่อไรก็ตามที่ผู้ศึกษาตระหนักว่าอาจมีค่านิยมของตนเองหรืออิทธิพลของสิ่งที่ศึกษาเข้ามาเกี่ยวข้องหรือคุกคามความมีเหตุผล ศึกษาจะต้องใช้ยุทธศาสตร์และวิธีการที่หลากหลายเพื่อลดหรือขจัดสิ่งคุกคามต่างๆ ออกไป การศึกษาเกิดขึ้นในลักษณะทางเดียว ค่านิยมและอคติถูกป้องกันไม่ให้มีอิทธิพลต่อผลของการศึกษา トラบเท่าที่กระบวนการศึกษาเป็นไปในลักษณะที่กล่าวมา ญาณวิทยาแบบนี้เชื่อว่าข้อค้นพบจากการศึกษาไม่ว่าจะกี่ครั้งก็ตาม เป็น “ความจริง” เสมอ หรือ มีความจริงที่เป็นสามัญการ (generalization) นั้นเอง (Guba & Lincoln, 1994:108-117)

ต่อมาญาณวิทยาแบบปฏิฐานนิยมได้รับการวิพากษ์วิจารณ์มากจึงได้มีการปรับปรุงและเรียกว่า **หลังปฏิฐานนิยม (postpositivism)** โดยการยกเลิกหลักความเชื่อด้านทวิลักษณ์ระหว่างผู้ศึกษาและสิ่งที่ศึกษา เพราะในการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมมีความเป็นไปไม่ได้ที่จะแยกระหว่างผู้ศึกษากับสิ่งที่ถูกศึกษาได้ แต่หลักการทางด้านภาววิสัยยังคงดำรงรักษาเอาไว้ด้วยวิธีการแบบ “ประเพณีวิพากษ์” (critical traditions) ซึ่งพิจารณาว่า ข้อค้นพบสอดคล้องกับความรู้ที่มีอยู่ก่อนหรือไม่ หรือ ข้อค้นพบสอดคล้องกับทฤษฎีหรือไม่ และ การใช้ชุมชนวิพากษ์ (critical community) เช่น ระบบบรรณาธิการกรรมกร หรือ เพื่อนร่วมวิชาชีพ ญาณวิทยาที่ปรับปรุงมีความถ่อมตัวลงโดยเชื่อว่าข้อค้นพบจากการศึกษา “อาจเป็นความจริง” แต่ก็มีแนวโน้มเพียงที่จะได้รับการพิสูจน์ผิดเสมอ (falsification)

ญาณวิทยาแบบทัศน์พิสัยนิยม เชื่อว่าความรู้เป็นทัศนะอย่างหนึ่ง กล่าวคือความรู้และการประเมินความรู้เกิดขึ้นภายใต้กรอบคิด (framework) ซึ่งจะกำหนดแหล่งทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับมโนทัศน์ต่างๆในการพรรณนาและอธิบายโลกและสังคม ในมุมมองของทัศน์พิสัยนิยม ผู้ศึกษาหรือนักวิจัยไม่เคยประสบความเป็นจริงโดยตรง แต่เขาได้ความเป็นจริงมาจากความเชื่อและฐานคติที่เขาถืออยู่แล้ว ไม่มีปรากฏการณ์ใดที่เป็นข้อเท็จจริงในตัวของมันเอง แต่เป็นปรากฏการณ์ภายใต้การพรรณนาของผู้ศึกษา ข้อเท็จจริงเป็นหน่วยความหมายในเชิงภาษาที่ได้รับการเลือกสรรมาจากเหตุการณ์จำนวนมหาศาล ดังนั้นข้อเท็จจริงจึงหยั่งรากอยู่ในแบบแผนของมโนทัศน์ของผู้ศึกษา เช่น เมื่อพิจารณาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการเกิดอุบัติเหตุ “รถสีน้ำเงินมีล้อหน้าหลุดออกมา” “รถสีแดงหักหลบไปด้านขวา” “กั้นชนด้านหน้าของรถสีแดงบุน” แต่ละข้อเท็จจริงเหล่านี้ประกอบด้วยเหตุการณ์ที่ถูกหยิบยกขึ้นมาและจัดกลุ่มภายใต้การพรรณนาอย่างหนึ่ง แต่หากไม่มีภาษาหรือคำที่ใช้อธิบายสถานการณ์เหล่านี้ ข้อเท็จจริงก็จะไม่ดำรงอยู่ ภาษาและแบบแผนการพรรณนา หรือ การอธิบายมาจากไหน จากไม่ใช่แบบแผนมโนทัศน์ของมนุษย์ (Fay, 1996: 72-73)

ญาณวิทยาแบบสัมพัทธนิยม มีฐานคิดว่าทั้งประสบการณ์และความเป็นจริงเป็นการปฏิบัติการเชิงหน้าที่ของแบบแผนทางความคิดเช่นเดียวกับทัศนพิธีนิยม แต่สัมพัทธนิยมเน้นเพิ่มเติมว่าไม่มีแบบแผนความคิดใดสามารถอ้างว่าแบบแผนความคิดสากลหรือมีความเป็นสามัญการ ดังนั้นเนื้อหา ความหมาย ลัทธิธรรม ความถูกต้อง ความสมเหตุสมผลของพุทธิปัญญา จริยธรรม ข้อยืนยัน และการกระทำสามารถกำหนดได้จากภายในแบบแผนทางความคิดอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ละกลุ่มแต่ละสาขาวิชาหรือแม้แต่สาขาวิชาเดียวกันก็อาจมีแบบแผนความคิดต่างกัน และทำให้การค้นพบความจริงแตกต่างกัน การตัดสินว่าวิธีการใดเข้าถึงความเป็นจริงมากกว่ากันหรือข้อสรุปใดเป็นจริงมากกว่ากันไม่สามารถทำข้ามกรอบแบบแผนความคิดได้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งการนำกรอบความคิดหนึ่งไปตัดสินอีกกรอบความคิดหนึ่งเป็นสิ่งที่ทำไม่ได้ (Fay, 1996: 78-79)

ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ศึกษา กับสิ่งที่ถูกศึกษา มีความเกี่ยวพันกันจนไม่อาจแยกออกจากกันได้ มีการแลกเปลี่ยน (transaction) เชื่อมโยงและปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน อัตวิสัยและค่านิยมของผู้ศึกษามีอิทธิพลต่อสิ่งที่ถูกศึกษาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้นข้อค้นพบจึงมีค่านิยมเข้ามาเกี่ยวข้อง จุดยืนเช่นนี้เป็นการท้าทายประเพณีทางวิชาการเดิมที่มีการแยกระหว่างภาววิทยากับญาณวิทยา ภายใต้จุดยืนนี้จะเห็นได้ว่าเมื่อผู้ศึกษาและสิ่งที่ถูกศึกษาเกี่ยวพันกันอย่างแยกไม่ออก ก็ย่อมหมายความว่าเราไม่อาจแยกความจริงและวิธีการเข้าถึงความจริงออกจากกันได้ (Guba & Lincoln, 1994:110-111)

วิธีวิทยา (Methodology)

วิธีวิทยาเป็นแนวทางหรือระเบียบวิธีที่ผู้ศึกษาใช้ในการแสวงหาความรู้ ซึ่งมีความเชื่อมโยงมาจากภาววิทยาและญาณวิทยา การเลือกใช้วิธีวิทยาหาเชื่อว่าผู้ศึกษาจะสามารถเลือกอย่างอิสระหรือไร้หลักเกณฑ์ตรงกันข้ามวิธีวิทยาที่เลือกใช้ในการศึกษาต้องสอดคล้องกับภาววิทยาและญาณวิทยาของผู้ศึกษา Guba & Lincoln (1994:109) ได้จำแนกวิธีวิทยาออกเป็น 4 ประเภท ดังนี้

1) การทดลองแบบควบคุม (experiment and manipulation) คำถามของการวิจัยและ/หรือสมมติฐาน ถูกกำหนดไว้ในรูปของประพจน์เพื่อใช้ในการทดสอบในเชิงประจักษ์เพื่อยืนยัน (verify) ว่าเป็นจริงหรือไม่ เงื่อนไขที่อาจทำให้เกิดความสับสนจะถูควบคุมอย่างระมัดระวังและเข้มงวดเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดผลกระทบต่อผลของการศึกษา

2) การทดลองแบบควบคุมที่ได้รับการดัดแปลง (modified experiment and manipulation) วิธีวิทยานี้เป็นการเปลี่ยนแปลงความคิดในการทดสอบสมมติฐาน โดยใช้การพิสูจน์ผิด (falsification) แทนการยืนยัน วิธีวิทยาแบบนี้มีความประสงค์ในการแก้ปัญหาที่กฎวิพากษ์วิจารณ์ว่าในการศึกษาทางสังคมศาสตร์เป็นการยากที่จะทำการทดลองโดยการควบคุมที่เข้มงวด ดังนั้นการแสวงหาความรู้จึงกระทำในสภาพสังคมที่เป็นธรรมชาติมากขึ้น มีการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับสถานการณ์มากขึ้น และมีการนำทัศนะของคนใน (emic) มาช่วยในการกำหนดความหมายและให้เหตุผลกับการกระทำ อันนำไปสู่การสร้างเป็นทฤษฎีระดับฐานราก (grounded theory)

3) วิชาวิธีและการสนทนา (dialectic and dialogue) เป็นวิธีวิทยาที่ใช้การสนทนาแบบ วิชาวิธีระหว่างผู้ศึกษาและผู้ถูกศึกษา เพื่อเปลี่ยนแปลงความไม่รู้และความเข้าใจที่คลาดเคลื่อน (การ ยอมรับว่าโครงสร้างสังคมที่เป็นอยู่เป็นความจริงที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้) ให้ไปสู่จิตสำนึกที่มีข้อมูลข่าวสาร มากขึ้น โดยมองเห็นและตระหนักว่าโครงสร้างสามารถเปลี่ยนแปลงได้ และมีความเข้าใจว่าต้องกระทำ อย่างไรจึงจะส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง วิธีวิทยาแบบนี้เป็นแนวทฤษฎีวิพากษ์(critical theory) ใช้ในการศึกษาสังคม

4) อรรถปริวรรตและวิชาวิธี (hermeneutic and dialectic) จากพื้นฐานทางความคิดที่ว่า ความเป็นจริงทางสังคมเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมา ดังนั้นการสร้างความจริงของปัจเจกบุคคลและสังคม สามารถถกเถียงและดึงออกมาโดยการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ศึกษาและผู้ที่ถูกศึกษา การสร้างความจริงถูก ตีความโดยใช้เทคนิคของศาสตร์แห่งการตีความ และถูกเปรียบเทียบความเหมือนและความต่าง และการ เปลี่ยนแปลงโดยการแลกเปลี่ยนแบบวิชาวิธี เป้าประสงค์สูงสุดของวิธีวิทยาแบบนี้เพื่อกลับความเป็น จริงที่เป็นเอกฉันท์ ซึ่งเปี่ยมไปด้วยรายละเอียดของข้อมูลข่าวสาร ความซับซ้อนขององค์ประกอบ และ นัยแห่งความหมาย

กระบวนทัศน์ในการแสวงหาความรู้

จากพื้นฐานทางภววิทยา ญาณวิทยา และวิธีวิทยาสามารถจำแนกกระบวนทัศน์ในการอธิบาย สังคมออกเป็น 3 กระบวนทัศน์หลัก ดังนี้

1) กระบวนทัศน์ธรรมชาตินิยม (naturalism paradigm) ซึ่งจุดยืนทางภววิทยาแบบสังคมนิยม บริสุทธิ์ มีจุดยืนทางญาณวิทยาแบบปฏิฐานนิยม การแสวงหาความรู้ของกระบวนทัศน์นี้มีเป้าหมายเพื่อ อธิบาย(explanation) และทำนาย (prediction) ปรากฏการณ์ทางสังคม โดยมุ่งใช้ความรู้เพื่อควบคุม ปรากฏการณ์สังคมและธรรมชาติที่ได้รับการศึกษาให้เป็นไปตามที่มนุษย์ต้องการ ตัวอย่างเช่น ศึกษา บัจจัยที่เป็นสาเหตุของการเกิดอุบัติเหตุ เมื่อทราบว่ามิบัจจัยใดบ้างแล้ว ก็ดำเนินการควบคุมเพื่อป้องกัน ไม่ให้เกิดอุบัติเหตุหรือบรรเทาความรุนแรงต่อการเกิดอุบัติเหตุ กระบวนทัศน์นี้ใช้แนวทางในการอธิบาย สังคม 3 แนวทาง แนวทางแรกคือการอธิบายเชิงสาเหตุ (causal explanation)ซึ่งแยกสิ่งที่เป็นบัจจัย เหตุกับบัจจัยผลออกจากกัน และเหตุจะต้องเกิดก่อนผล เช่น วิธีการอบรมของพ่อแม่มีผลต่อพฤติกรรม จริยธรรมของบุตร แนวทางที่สองคือการอธิบายเชิงเหตุผล (reason explanation) ซึ่งอธิบายว่าการ กระทำของมนุษย์เกิดจากการตัดสินใจที่มีเหตุผล เช่น ผู้บริโภคจะตัดสินใจเลือกซื้อสินค้าอย่างมีเหตุผล โดยวิเคราะห์ทางเลือก และตัดสินใจเลือกทางเลือกที่ดีที่สุดซึ่งจะทำให้ตนเองได้รับประโยชน์สูงสุด และแนวทางที่สามคือการอธิบายเชิงหน้าที่และโครงสร้างนิยมเชิงสาเหตุ (functional and structural explanation as causal explanation) การอธิบายเชิงหน้าที่ชี้ว่าสิ่งใดก็ตามที่ดำรงอยู่ก็เพราะมีหน้าที่ ทำให้เกิดผลบางประการ เช่น ระบอบประชาธิปไตยดำรงอยู่เพราะมีหน้าที่ทำให้การถ่ายทอดอำนาจใน สังคมเป็นไปอย่างสันติ สำหรับการอธิบายเชิงโครงสร้างชี้ว่าโครงสร้างสังคมเป็นสาเหตุของที่สนับสนุน หรือเป็นอุปสรรคต่อการแสดงพฤติกรรมของบุคคล เช่น สังคมไทยในอดีตมีโครงสร้างครอบครัวแบบ

ขยายทำให้คนไทยมีพฤติกรรมสัมมาคารวะต่อผู้อาวุโสสูงกว่า หรือ สังคมไทยมีโครงสร้างอำนาจแบบอุปถัมภ์ทำให้ผู้น้อยไม่กล้าแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ผู้ใหญ่ เป็นต้น

การวิจัยที่ใช้กระบวนการทัศน์แบบปฏิฐานนิยมเป็นรากฐานหลักคือ การวิจัยเชิงปริมาณ และการวิจัยเชิงทดลองและกึ่งทดลอง

2) กระบวนทัศน์การตีความ (interpretivism paradigm) มีภววิทยาแบบสัมพัทธนิยม และมีญาณวิทยาแบบทัศน์พิสัยนิยมกับสัมพัทธนิยม และมีวิธีวิทยาเป็นแบบอรรถปริวรรต(hermeneutics) และวิภาษวิธี การแสวงหาความรู้ของกระบวนทัศน์นี้มีเป้าหมายเพื่อการทำความเข้าใจ (understanding) ปรัชญาการณืทางสังคม เพราะหากมนุษย์สามารถเข้าใจซึ่งกันและกันได้ก็就会有ความอดกลั้นซึ่งกันและกันมากขึ้น และทำให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ แนวทางในการทำความเข้าใจสังคม คือ อรรถปริวรรต” โดยทำความเข้าใจองค์ประกอบย่อยของสิ่งที่ศึกษาในแง่องค์รวม และการทำความเข้าใจองค์รวมในแง่องค์ประกอบย่อย การตีความเชื่อมโยงระหว่างองค์ประกอบย่อยกับองค์รวมจะมีลักษณะเป็นพลวัตและมีการปรับปรุงแก้ไขอยู่เสมอ อรรถปริวรรตมองปรัชญาการณืทางสังคมในฐานะที่เป็นบริบทเพื่อถอดรหัสผ่านทางการสร้างใหม่เชิงจินตนาการของความหมายขององค์ประกอบที่หลากหลายของปรากฏการณ์ทางสังคม กล่าวอย่างง่าย ๆ คือเป็นการนำองค์ประกอบของปรากฏการณ์ทางสังคมมาสร้างขึ้นใหม่โดยใช้จินตนาการของผู้ศึกษาซึ่งทำให้เกิดความหมายใหม่ขึ้นมา เฉกเช่นการการรื้อบ้านเก่าแล้วนำองค์ประกอบของบ้านเก่ามาประกอบขึ้นใหม่เราก็จะได้บ้านใหม่ขึ้นมา (Von Wright 1971:5-6) นอกจากแนวทางอรรถปริวรรตแล้ว กระบวนทัศน์การตีความยังใช้แนวคิดโครงสร้างนิยมเชิงภาษาในการทำ ความเข้าใจองค์ประกอบและโครงสร้างของสังคม โดยมีฐานคติว่า โครงสร้างสังคมมีแบบแผนที่คล้ายคลึงกับระบบไวยากรณ์ของภาษาต่าง หากเราเข้าใจระบบไวยากรณ์ของโครงสร้างสังคมใด เราก็จะเข้าใจสังคมนั้นได้อย่างลึกซึ้ง

การวิจัยที่ใช้กระบวนทัศน์การตีความ คือการวิจัยเชิงคุณภาพในแนวชีวประวัติ (biography) แนวปรากฏการวิทยา(phenomenological study) แนวทฤษฎีจากฐานราก (grounded theory) แนวชาติพันธุ์วรรณา (ethnography) และแนวกรณีศึกษา (case study)

3) กระบวนทัศน์วิพากษ์ (critical paradigm) เป็นกระบวนทัศน์ที่มีความหลากหลายในภววิทยาและญาณวิทยา กระบวนทัศน์วิพากษ์มีภววิทยาแบบสัจนิยมเชิงวิพากษ์ สัจนิยมเชิงประวัติศาสตร์ และสัมพัทธนิยม ส่วนญาณวิทยาเป็นแบบทัศน์พิสัยนิยมผสมกับสัมพัทธนิยม มีวิธีวิทยาที่เน้นวิภาษวิธีและการสนทนา แม้การแสวงหาความรู้ภายใต้กระบวนทัศน์วิพากษ์จะมีความหลากหลายทางภววิทยาแต่มีจุดมุ่งหมายร่วมกันคือ การวิพากษ์สภาพที่ดำรงอยู่เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งกระบวนทัศน์วิพากษ์วิจารณ์เป้าหมายของการศึกษาแนวธรรมชาตินิยมและแนวตีความได้อย่างแหลมคม คือแนวธรรมชาตินิยมมีเป้าหมายของการแสวงหาความรู้เพื่อการควบคุมมนุษย์และสังคม อันจะทำให้มนุษย์ส่วนใหญ่ต้องตกอยู่ภายใต้โครงสร้างอำนาจที่ดำรงอยู่ ถูกครอบงำและขาดความเป็นอิสระ ขณะที่แนววิพากษ์มุ่งเน้นการแสวงหาความรู้เพื่อการปลดปล่อย (emancipation) มนุษย์ให้เป็นอิสระจากการถูกครอบงำและมุ่งเน้นการขยายพื้นที่แห่งการยอมรับทางสังคมของกลุ่มผู้เสียเปรียบ

แนววิพากษ์วิจารณ์แนวตีความว่าการทำความเข้าใจสังคมอย่างเดียวยังไม่เพียงพอ แต่จะต้องมุ่งการถอดรื้อ (deconstruction) และการสร้างขึ้นมาใหม่เพื่อให้สังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ ซึ่งจะทำให้เกิดมุมมองใหม่ในการแก้ปัญหาที่เรื้อรัง

แนวทางในการแสวงหาความรู้ของกระบวนทัศน์วิพากษ์คือมีสามแนวทางหลักคือ แนวทางแรก การใช้ทฤษฎีวิพากษ์ (critical theory) ในการวิเคราะห์สังคมและระบบทุนนิยม การใช้เหตุผลเชิงการสื่อสารและประชาธิปไตยแบบปรึกษาหารือเพื่อเสนอทางออกให้กับสังคมในยุคใหม่ ตัวอย่างนักวิชาการที่ใช้แนวทางนี้คือนักวิชาการในสำนักแฟรงก์เฟิร์ต เช่น เยอร์เก้น ฮาเบอร์มาส (Jurgen Habermas) เป็นต้น แนวทางที่สอง การใช้แนวคิดหลังโครงสร้างนิยม (post-structuralism) ในการวิเคราะห์ถอดรื้อโครงสร้างหรือความเป็นจริงของสิ่งที่ดำรงอยู่ โดยใช้การวิจัยในแนวทางที่เรียกว่าวางศวิทยา (archaeology) ที่สืบสาวเรื่องราวลงไปสู่รายละเอียด ถอดหรือจัดประเภท ตีความ อธิบาย และสร้างความรู้ใหม่จากรายละเอียดเหล่านั้น นักวิชาการในกลุ่มนี้ เช่น มิเชล ฟูโก (Michel Foucault) และ ฌาคส์ เดร์ริดา (Jacques Derrida) เป็นต้น และแนวคิดหลังนวมัย (postmodernism) ซึ่งเน้นการวิพากษ์ความรู้ที่ถูกสร้างจากระบบเหตุผล เพราะระบบเหตุผลทำให้เกิดสภาวะกดทับ กีดกัน และปิดกั้นสิ่งอื่นที่อยู่นอกเหนือระบบเหตุผล นักวิชาการกลุ่มนี้ เช่น ฌ็อง-ฟร็องซัวส์ ลีโยตาร์ด (Jean-Francois Lyotard) และ ฌาคส์ ลากอง (Jacques Lacan) เป็นต้น

สรุป

การแสวงหาความรู้ในสังคมศาสตร์จำเป็นต้องมีความเข้าใจพื้นฐานทางปรัชญาของศาสตร์เพื่อทำให้ผู้ศึกษาได้เกิดความตระหนักรู้ในตนเองว่า สิ่งที่ตนเองกำลังศึกษานั้นกำลังได้รับการศึกษายาได้ กระบวนทัศน์ และหลักคิดทางปรัชญาของสังคมศาสตร์แบบใดเพื่อที่จะทำให้ไม่เกิดความสับสนและสามารถศึกษาได้อย่างมีความสอดคล้องระหว่างกระบวนทัศน์ที่ใช้ในการศึกษา รากฐานทางภววิทยา ญาณวิทยา และวิธีวิทยา อันจะทำให้งานวิจัยที่ผลิตออกมาเป็นงานวิจัยที่มีรากฐานที่หนักแน่น และมีความตรง (Validity) ทางปรัชญาและทฤษฎี ซึ่งจะให้เป็นงานวิจัยที่มีคุณค่าและสามารถนำไปใช้ในการสร้างคุณประโยชน์แก่สังคมไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง

บรรณานุกรม

- Fay, B. (1996). *Contemporary Philosophy of Social Science: A Multicultural Approach*. Massachusetts: Blackwell.
- Flyvbjerg, B. (2001). *Making Social Science Matter*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Guba, E. G. (1990). **The Paradigm Dialog**. (E. G. Guba, Ed.) Newbury Park, California: SAGE.
- Huemer, M. (Ed.). (2002). *Epistemology: Contemporary Reading*. London: Routledge.
- Martin, M., & McIntyre, L. C. (Eds.). (1994). **Readings in the Philosophy of Social Science**. Massachusetts: MIT Press.
- Okasha, S. (2002). **Philosophy of Science: A Very Short Introduction**. (จ. จันทน์ธำรง, Trans.) Bangkok: Princess Maha Chakri Sirindhon Anthropology Centre.
- Rosenberg, A. (1995). **Philosophy of Social Science**. Colorado: Westview.
- Steup, M. (Spring 2010). **Epistemology**. (E. N. Zalta, Ed.) Retrieved October 4, 2011, from Stanford Encyclopedia of Philosophy: <http://plato.stanford.edu/archives/spr2010/entries/epistemology>
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2554). หลังโครงสร้างนิยมกับรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์. ใน อัมพร ชำรงลักษณ์, และ อัมพร ชำรงลักษณ์ (บ.ก.), *รัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์แนวหลังสมัยใหม่* นียม. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.).